

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
2. Про авторське право та суміжні права: Закон України від 11.07.2001 № 2627-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 43. — Ст. 214.
3. Рішення Жовтневого районного суду м. Харкова від 07.12.2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua/Review/27888666
4. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 25.10.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua/Review/19477610
5. Рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 26.10.2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua/Review/5926368
6. Рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 04.10.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua/Review/19053351
7. Рішення Соломянського районного суду м. Києва від 15.04.2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua/Review/15586991
8. Фурса С. Я. Спадкове право. Теорія та практика: навч. посіб. / С. Я. Фурса. — К.: Атіка, 2002. — 496 с.

УДК 346.93:347.918

А. Коліна,

асистент кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРИ ТРЕТЕЙСЬКОМУ (АРБІТРАЖНОМУ) РОЗГЛЯДІ ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВ

Питання застосування заходів процесуальної відповідальності є актуальними не тільки для господарського та інших видів державних судочинств, а й для процедури розгляду справ у третейських судах, у тому числі комерційних арбітражах, що відносяться вченими-господарниками до галузі господарського процесу. Адже незважаючи на приватно-правові засади третейського та арбітражного розгляду, поза засобами примусу щодо додержання порядку у відповідних засіданнях та процедурах, які знаходять особливо ефективну форму у заходах відповідальності, важко розраховувати на якість третейського (арбітражного) розгляду, а відповідно — на довіру до третейського судочинства. Разом із тим у цій сфері залишається низка невір-

шених питань, що ставлять під сумнів загалом можливість застосування категорії процесуальної відповідальності у відповідному юрисдикційному процесі.

Наприклад, виникає питання, чи може третейський суд накладати штраф на відповідача в тому випадку, якщо він ухиляється від виконання обов'язків, встановлених актами третейського суду? Чинним законодавством примусові заходи встановлені лише за невиконання остаточного рішення третейського суду або арбітражу по суті господарської справи при його виконанні в рамках виконавчого провадження.

На жаль, у юридичній літературі не вистачає досліджень з проблем заходів примусу при третейському (арбітражному) розгляді. Окремі дослідження

зроблені у рамках цивільного процесу. Зокрема, можна відмітити роботи М. Л. Гальперіна, О. Ю. Скворцова, Ю. Д. Притики та деяких інших. Така обмежена увага до тих механізмів, що здатні підвищити ефективність третейського та арбітражного розгляду, не відповідає його значенню для економічних, передусім, господарських відносин.

Метою цієї статті є з'ясування особливостей застосування категорії процесуальної відповідальності при третейському та арбітражному розгляді господарських справ.

Вирішення питань про застосування санкцій у третейському розгляді вимагає аналізу правової природи самого третейського розгляду. Традиційною є точка зору про те, що третейський розгляд являє собою механізм вирішення спору, заснований виключно на волі сторін спору, викладеній у спеціальній угоді (третейській угоді). Зокрема, у вітчизняній юридичній літературі зазначається, що суть третейського судочинства зводиться до суду третьої особи, яка обирається самими сторонами, які за своєю добровільною угодою довіряють даному суду розглянути і вирішити конкретний спір, винести рішення та завчасно зобов'язуються підкоритися такому рішення [1].

Третейські суди та арбітражі не входять до системи державних судів, а тому їх діяльність не можна кваліфікувати як судочинство чи правосуддя. Разом із тим третейські та арбітражні органи цілком справедливо відносять до юрисдикційних інститутів, адже це є спеціальні органи, призначені для вирішення спорів. Не випадково у літературі порядок вирішення цими органами господарських спорів віднесено до господарського (арбітражного) процесу [2]. Тісний, нерозривний зв'язок окремих відносин із процесом відправлення правосуддя у господарських справах робить їх невід'ємною частиною господарського процесу та господарських процесуальних відносин [3].

Але важко говорити про неповагу до суду чи інше порушення порядку розгляду справ у третейському суді як про

господарське процесуальне порушення. Механізм процесуальної відповідальності зазвичай пов'язаний з діяльністю суду як органу державної влади, а не всіх юрисдикційних органів, у тому числі таких приватних, якими є третейські суди. На думку М. Л. Гальперіна, напевно чи має сенс наділяти недержавні органи, якими є третейські суди, публічно-правовими повноваженнями щодо застосування таких заходів примусового характеру, як судові штрафи. «Досить абсурдно видається ситуація, коли третейські суди (як недержавні організації) будуть стягувати судові штрафи з учасників процесу (які знаходяться в рівноправних відносинах з третейським судом) на свою користь без згоди останніх або у відсутність відповідної вказівки закону» [4].

Проте, як видно з наведених висновків, можливість застосування заходів процесуальної відповідальності ставиться під сумнів, але не виключається. У даному разі, напевно, підсумковий висновок залежить не від публічного чи приватного характеру відносин у сфері третейського розгляду господарських справ, що само по собі є дискусійним, а від обсягу поняття процесуальної відповідальності та можливості застосування процесуальної аналогії.

Крім того, санкції широко застосовуються в іноземній практиці третейських судів, будучи передбаченими у їх регламентах. Наприклад, у ст. 24 арбітражного регламенту Комерційного арбітражу JAMES (США) передбачається, що арбітр може застосувати санкції за невиконання арбітражного регламенту, з метою виконання своїх розпоряджень за будь-яким правилом регламенту. Ці санкції можуть включати, але не обмежуються, перерозподілом арбітражних зборів і компенсацій арбітру; будь-які інші витрати, що викликані подачею додаткових позовів при розгляді справи, включаючи розумні адвокатські гонорари; виключення деяких доказів, виконання клопотань, або на крайній випадок відмови у задоволенні клопотань що виносяться арбітражем стороні, яка не виконала розпорядження арбітра [5].

По-перше, має бути враховано, що навіть у приватно-правових відносинах, особливо якщо вважати такими третейські відносини, можливий самозахист прав, що супроводжується заходами самозахисту. У господарському праві навіть оперативно-господарські санкції віднесено до заходів господарсько-правової відповідальності, про що свідчать не лише положення ГК України (розділі V і ст. 217), але й висновки вчених [6].

Аргументом при цьому слугує висновок про те, що оперативні санкції наділені державним примусом в тому сенсі, що вони дозволяють потерпілому суб'єкту в односторонньому порядку, передбаченому договором, з мовчазної згоди держави застосовувати до правопорушника заходи несприятливого характеру, не вдаючись до судових та інших державно-владних процедур. Це свого роду «делегований» примус, право на застосування якого охороняється державою. Таким чином, у порівнянні з іншими юридичними санкціями змінюється суб'єкт стягнення, але не природа самої санкції. Тому ці санкції не тільки за характером, але за сутністю слід відносити до заходів юридичної відповідальності [7].

Ці висновки кореспондують із висловленою у юридичній літературі думкою про те, що третейський суд вправі застосовувати примусові заходи на підставі делегованих йому державою публічних повноважень щодо здійснення правосуддя [8]. У законодавстві деяких зарубіжних держав (наприклад, Нідерландів) передбачено право арбітражного трибуналу накладати санкції за невиконання винесених ним актів в тій самій мірі, в якій такі права надані процесуальним законодавством державним судам [9]. У більшості штатів США арбітри або арбітражні інститути, які вирішують внутрішні спори в порядку третейського провадження, мають такий же імунітетом від пред'явлення вимог про відшкодування збитків у зв'язку із здійсненням юрисдикційної діяльності, як і судді державних судів відповідних штатів [10].

У регламенти російських третейських судів включено положення про застосування санкцій за порушення сторонами розгляду своїх обов'язків. Такі санкції (стягнення зайвих витрат у зв'язку з недобросовісними діями), наприклад, передбачені ст. 8 Положення про третейські збори і витрати в третейському суді для вирішення економічних спорів при Торгово-промисловій палаті РФ: «Третейський суд може стягнути на користь однієї зі сторін з іншої сторони понесені зайві витрати, викликані недоцільними або недобросовісними діями іншої сторони, в тому числі діями, що викликали невиправдане обставинами справи затягування третейського розгляду» [11].

По-друге, публічно-правовий зміст діяльності третейських судів не можна виключати. Він впливає з віднесення порядку розгляду господарських справ у третейських судах до господарського процесу як нерозривно пов'язаного етапу відповідного суспільного відношення [12].

По-третє, не можна ототожнювати розгляд справ у разових третейських судах та арбітражах (ad hoc) та у постійно діючих третейських судах та арбітражах, особливо міжнародному комерційному арбітражі, рішення якого прирівняні до рішень іноземних судів відповідно до процедури оскарження та визнання іноземних судових рішень. Постійно діючи, третейські суди нерідко мають де-факто та де-юре не менш важливий у державі статус, аніж державні суди, а тому забезпечення порядку при розгляді справ у цих судах ґрунтується на широкій державній підтримці у формі визнання рішень третейських судів, за певними вичерпними випадками.

По-четверте, рішення третейського суду забезпечуються державним примусом, про що, серед іншого, свідчить рішення Конституційного суду України від 10.01.2008 № 1-рп/2008. Зокрема, Конституційний суд України вказав на те, що «третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин — це вид недержавної юрисдикційної діяльності, яку третейські суди здійснюють на підставі

законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування. Забезпечення примусового виконання рішень третейських судів перебуває за межами третейського розгляду та є завданням компетентних судів і державної виконавчої служби» [13]. Отже, примусове виконання рішень третейського суду є даністю, що забезпечується компетенцією відповідних державних органів.

У цьому контексті виглядають сумнівними висновки деяких фахівців про те, що порушення у сфері третейського розгляду не є неповагою до суду і відповідальність за відповідні порушення не може бути реалізована в рамках процесуального механізму відповідальності, яка представляє собою правовідносини типу «влада — підпорядкування» [4].

Якщо б це було так, тоді б рішення третейського суду чи арбітражу не були б обов'язкові до виконання, а сторони господарського процесу могли б ігнорувати рішення та процедури розгляду третейського суду.

Дійсно, як зазначається у літературі, у силу приватно-правового (договірної) характеру інституту третейського судочинства, а отже і договірної статусу арбітра, чинним законодавством не передбачено таких суворих вимог до третейських суддів, а прояв неповаги до арбітра третейського суду не тягне за собою спеціальної відповідальності.

Але це не означає, що третейські суди мають бути беззахисними перед зловживаннями процесуальних прав, порушенням процедури розгляду справ, а арбітри — перед неповагою з боку осіб, що є учасниками третейського розгляду. Тим паче, що у рішенні третейського суду зацікавлена одна із сторін, яка за умови порушень порядку розгляду третейського спору несе збитки у сфері господарювання, позбавляється захисту порушеного права. І це при тому, що наявність третейського застереження у договорі робить спір, що випливає із відповідного договору, непідвідомчим господарським чи іншим державним судам.

Навіть супротивники визнання наявності процесуальної відповідальності у третейському розгляді визнають, що

примусові заходи мають застосовуватися в третейському розгляді. Застосування примусових заходів не суперечить основним принципам третейського розгляду: змагальності та рівноправності сторін (у тих випадках, звичайно, коли санкції в рівній мірі можуть бути застосовані як до позивача, так і до відповідача).

Крім того, необхідно враховувати, що за відсутності заходів примусу та відповідальності у третейському розгляді він не здатний був би вирішувати покладені на нього завдання, визначені у літературі: врегулювання спору, що дозволяє сторонам зберегти партнерські відносини, що в більшості випадків не вдається зробити після звернення до державного суду. Крім того, третейські суди порівняно з державними судами можуть надати учасникам спору ряд додаткових переваг, наприклад: спеціалізацію у питаннях, що стосуються фактичних взаємовідносин сторін, швидкість розгляду спору, відсутність публічності в діяльності та зручність для сторін стосовно часу та місця розгляду спору [14]. Але ці переваги не можуть існувати без заходів примусу, здатних убезпечити від перетворення цих переваг на свавілля сторін. У питаннях застосування санкцій склад третейського суду повинен бути наділений повноваженнями щодо визначення розміру та характеру санкцій у кожному конкретному випадку. Закріплення і ефективне застосування санкцій у третейському розгляді відповідає як громадським інтересам, так і приватним інтересам учасників спору, які будуть захищені від недобросовісної поведінки іншої сторони спору і самого третейського суду, що підтверджує змішану приватно-публічну природу відповідних відносин.

Саме тому цілком виправданим та таким, що сприяє утвердженню суспільного господарського порядку, видається наділення третейських судів повноваженнями, реалізація яких здатна забезпечити виконання покладених на них завдань, надаючи гарантії третейського розгляду суб'єктам господарювання.

Зрештою, якщо третейські суди не можуть застосовувати штрафи, це не виключає застосування ними інших заходів, що мають ознаки відповідальності, зокрема, перерозподіляти витрати на ведення третейської справи на користь сторони, що діяла правомірно у процесі на противагу іншій стороні, що вдавалася до зловживань процесуальними правами та процесуальними правопорушеннями.

Зокрема, у ст. 26 Закону України «Про третейські суди» [15] зазначено, що розподіл витрат, пов'язаних з вирішенням спору третейським судом, між сторонами здійснюється третейським судом згідно з третейською угодою або регламентом третейського суду. Відповідні положення цілком можуть передбачати перерозподіл судових витрат, враховуючи наявність чи відсутність процесуальних порушень сторін.

Не випадково в юридичній літературі зазначається, що фактично принцип приватної автономії сторін третейського розгляду санкціонується з боку держави та підтримується законом, а думка про те, що принцип приватної автономії є необмеженим, невірна [16].

Чи є ці санкції засобами процесуальної відповідальності? Відповідь слід дати позитивну, адже у складі ознак цих санкцій завжди спостерігаються охоронні правовідносини щодо застосування до порушника порядку третейського розгляду несприятливих наслідків для правопорушника у формі позбавлення чи обмеження певного процесуального права, спеціального перерозподілу судових витрат чи навіть штрафних санкцій у випадках, встановлених регламентом третейського суду чи третейською (арбітражною) угодою.

О. Ю. Скворцов [17] зазначає, що третейський розгляд як приватна (контрактна) юрисдикція породжується в результаті угоди, що укладається рівноправними приватними суб'єктами, які підпорядковуються контрактним юрисдикціям добровільно. Але такий аргумент не може заперечити змішаний приватно-публічний характер діяльності третейського суду.

Так, Ю. Д. Притика зазначає, що третейська угода є підставою виникнення процесуальних відносин між сторонами третейського розгляду. Парадоксальним аспектом правової природи третейської угоди є те, що приватні особи (сторони третейської угоди) своїм волевиявленням фактично змінюють публічно значимі норми — норми, що визначають підвідомчість розгляду спорів. Таким чином, третейська угода, з одного боку, є інститутом приватного права, тобто є результатом волевиявлення учасників цивільно-правових відносин і має ознаки цивільно-правового договору, а з іншого — є підставою зміни публічного порядку вирішення спорів, що виходить за рамки приватно-правових відносин і не вкладається в рамки цивілістики [18].

І, хоча встановлення чи то приватно-правового, чи то змішаного механізму третейського розгляду має передусім теоретичний аспект, що можна було б не так ретельно обговорювати, але воно не позбавлено й практичного сенсу, особливо у контексті застосування заходів процесуальної відповідальності. Адже від наявності публічного елемента залежить підпорядкування діяльності третейського суду вимогам правопорядку у державі, наявність відносин підпорядкування при третейському розгляді, які за природою відсутні у сфері приватно-правового та цивільно-правового регулювання.

Метою засобів примусу та відповідальності у процесі є саме підпорядкування волі суб'єктів третейського розгляду волі третейського судді, третейського суду. Якщо б такого підпорядкування не було — третейський розгляд слід було б розглядати як елемент погодження поведінки сторін приватного правовідношення, а сторони були б вільні у поведінці до моменту ухвалення рішення третейського суду. Але цього не відбувається саме тому, що процедура розгляду господарських та третейських справ унеможлилювалася би без елементів публічного порядку.

Приватно-правові підстави відповідних санкцій не можна виключати — сторони третейської угоди можуть прямо

погодитися в її тексті із застосуванням третейським судом санкцій за неправомірну поведінку в процесі (наприклад, накладення штрафу на користь третейського суду на особу, яка не виконує постанову третейського суду). Правовою підставою для застосування санкцій у даному випадку буде саме третейська угода. Але реалізувати цю санкцію сторони самостійно не зможуть. Для цього передбачається саме рішення третейського суду, яке забезпечується силою державного примусу. Санкції можуть бути також встановлені відповідними процедурними правилами (наприклад, регламентом постійного третейського суду), на застосування яких сторони угоди безумовно висловили свою згоду. При цьому правовий режим відповідного регламенту не можна прирівнювати до приватно-правової угоди. І не лише тому, що за формою це не є угодою, а тому, що він затверджується у встановленому порядку на підставі положень закону, сторони можуть лише передбачити певні виключення із цього регламенту, але й ці виключення не можуть мати характер, що унеможливує ухвалення рішень третейським судом.

У результаті можна зробити висновок про віднесення санкцій, що застосовуються до учасників третейського розгляду за порушення відповідних регламентів чи третейських угод, до заходів процесуальної відповідальності у системі третейського розгляду господарських спорів. Специфічною рисою такої відповідальності є зміщення акцентів заходів відповідальності — від штрафних, як це превалує у системі державних судів, до інших, пов'язаних із перерозподілом судових витрат — на шкоду процесуальному правопорушнику, позбавлення або обмеження його процесуальних прав у результаті вчинення процесуального правопорушення чи зловживання процесуальними правами. Хоча у цьому разі і спостерігається мінімальний вплив господарського судочинства на процеси застосування відповідних санкцій (на рівні виконання рішень третейського суду), але вони не виключаються, а лише підтверджують

необхідність розгляду процесуальної відповідальності у межах третейського (арбітражного) розгляду як інституту господарсько-процесуальної відповідальності.

Ключові слова: третейські суди, комерційні арбітражі, господарсько-процесуальна відповідальність, господарські справи, процесуальні санкції.

У статті досліджуються проблеми віднесення заходів примусу при третейському та арбітражному розгляді господарських справ до заходів господарської процесуальної відповідальності. Зроблено висновок, що приватно-правовий характер арбітражної (третейської) угоди не змінює примусовий характер процедур третейського та арбітражного розгляду.

В статье исследуются проблемы соотношения мер принуждения при третейском и арбитражном рассмотрении хозяйственных дел к мерам хозяйственной процессуальной ответственности. Сделан вывод, что частно-правовой характер арбитражной (третейской) сделки не изменяет принудительный характер процедур третейского и арбитражного разбирательства.

The article investigates the problem of correlation of coercive measures in arbitration and the arbitration of economic affairs to economic measures of procedural responsibility. It is concluded that the private-law nature of the arbitration (arbitration) of the transaction does not alter the mandatory nature of the procedures of arbitration and arbitration.

Література

1. Третейські суди в Україні / Ю. А. Михальський, В. П. Самохвалов, В. І. Рижий [та ін.] ; за ред. В. П. Самохвалова, А. Ф. Ткачука. — К. : Ін-т громадян. сусп-ва : ТОВ «ІКЦ Леста», 2007. — С. 5.

2. Абова Т. Е. Арбитражный процесс в СССР : понятие, основные принципы / Т. Е. Абова. — М., 1985. — С. 59.
3. Господарське процесуальне право : підручник / О. П. Подцерковний, О. О. Квасницька, Т. В. Степанова [та ін.] ; за ред. О. П. Подцерковного, М. Ю. Карутзова. — Х. : Одиссей, 2012. — С. 24.
4. Гальперин М. Л. Ответственность в гражданском судопроизводстве: актуальные вопросы теории и процессуальной политики : монография / М. Л. Гальперин. — М. : Волтерс Клувер, 2011. — С. 204, 205.
5. JAMS Streamlined Arbitration Rules & Procedures: effective July 15, 2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.jamsadr.com/rules-streamlined-arbitration/#Rule24
6. Садиков О. Н. Имущественные санкции в хозяйственных договорах // Советское государство и право. — 1957. — № 4. — С. 51–52 ; Господарське право. Практикум / за заг. ред. В. С. Щербини. — С. 203.
7. Господарське право : підручник / за ред. О. П. Подцерковного. — Х. : Одиссей, 2011. — С. 339.
8. Петров М. В. Забезпечувальні заходи в діяльності міжнародного комерційного арбітражу по російському праву // Кодекс Інфо. — 2003. — Січень–лютий. — С. 102–105.
9. Lew J. D. M. Comparative International Commercial Arbitration / J. D. M. Lew, L. A. Mistelis, S. M. Kroll. — The Hague ; London ; N.Y., 2003. — P. 610.
10. Drahozal C. R. Commercial Arbitration: Cases and problems / C. R. Drahozal. — 2nd ed. — Newark ; San Francisco ; Charlottesville : LexisNexis, 2006. — P. 26.
11. Положение о третейских сборах и расходах : приложение к Регламенту Третейского суда для разрешения экономических споров при Торгово-промышленной палате Российской Федерации Утверждено ТПП РФ 22 июня 2006 года, введен в действие 1 июля 2006 года [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.tpprf-arb.ru/ru/2010-01-12-21-05-10/2010-01-12-21-11-01
12. Подцерковний О. П. Щодо зовнішнього та внутрішнього виміру поняття «господарський процес» // Право України. — 2011. — № 6. — С. 5–6.
13. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) від 10.01.2008 № 1-рп/2008 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08.
14. Литвин Н. А. Правові підстави розгляду справ у третейських судах // Науковий вісник Національного університету ДПС України. Економіка, право. — 2011. — № 1(52). — С. 210–216.
15. Про третейські суди : Закон України від 11 трав. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 35. — Ст. 412.
16. Третейські суди в Україні / Ю. А. Михальський, В. П. Самохвалов, В. І. Рижий [та ін.]. — С. 70.
17. Скворцов О. Ю. Частная (контрактная) юрисдикция и ее идейные истоки // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. — СПб., 2006. — С. 499–532.
18. Притика Ю. Д. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин у третейському суді : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Юрій Дмитрович Притика. — К., 2006. — С. 267.